

פרגיא ברזידא

בבונקר באיזור גרודנה

בגרודנה טרם הוקם הגיטו. רק דיברו על כך. היהודים יצאו לעבוד אצל גרמנים. מזון לא חסר ותנועת יהודים בעיר היתה עדיין חופשית.

אמי, לאחר אסוני הכפול, לא יכלה להשלים עם תריוני. דרשה ממני לבצע הפלת מלאכותיות. היתה מוכנה לכל, אם כי ידעה שכבר מאוחר מדי וניתוח זה מעמיד את חיי בסכנה. אבל היא ראתה אותי בין כך או כך אבודה. אמי שלחה אלי אנשים טובים שישכנעוני. שלחה אלי אפילו רופא שהיה מוכן לנתח. אבל אני בשלי. תשובתי היתה: אני מאמינה שהילד הוא הוא שיציל אותי ולא לחישר, וכך היה.

ב־28 באוקטובר 1941, כאשר הייתי בדרכי לבית החולים, פורסמה פקודת מפקד הגסטאפו, שב־1 בנובמבר על כל יהודי גרודנה לעזוב את מקומות מגוריהם ולעבור לשתי שכונות שבקצה העיר, בהן יסוגרו בגיטו. דווקא ביום זה יצאה לאורו של עולם בתי אילנה. עוד יהודיה אחת, קורבן הנאציזם, שמרגע תיולדה נידונה למות... כרעם ביום בהיר הונחתה פקודה זו על יהודי גרודנה. אחוזי טירוף התרוצצו היהודים, מיהרו לשכונות המיועדות לגיטו, בכדי להבטיח לעצמם פינה כלשהי למגורים. רצו למכרים פולנים למסור להם לשמירה את גכסיהם. במעטת הלילה קברו באדמה את רכושם. שיקעוהו בקירות. אנשים רצו, נתקלו זה בזה, נעמדו ובעיניים כוחות התבוננו האחד בשני ומבלי לדבר נפרדו. ולמען האמת, מי למעשה ידע מה לייעץ ומי יכול היה לעודד את מישהו?

הגיע יום ה־1 בנובמבר. לפי פקודת הגסטאפו אסור היה על היהודים להיראות ברחוב עד שעה 12 בצהריים. בשעות אלו היה על הפולנים לעזוב את שכונות הגיטו. מ־12 עד 6 בערב — על היהודים היה להיכנס לגיטו. כך התחיל המשחק ביהודים. 6 שעות בלבד הוקצבו להעברת היהודים. מיספרם הועם של הסוסים והעגלות שעדיין היו בידי היהודים לא יכול להבטיח העברתם אפילו של העשירים, נסיעה אחת עלתה 2–3 אלפי מארקס, בה בשעה שמשכורתו היומית של פועל 3 מארקס. כלילה ירד תשלג הראשון. היהודים ניצלו זאת. מארונותיהם הממורטים השולחנות, הדלתות, התקינו מזחלות בכדי להקל על עצמם את ההעברה. „תחלוקת” אלפי היהודים דרך הרחובות, שנקבעו מראש, רמסה וקמסה את השלג. האנשים עייפים ורצוצים, גופנית ונפשית, בהשתרסם לשערי הגיטו, זרקו את חפציהם היקרים ביותר. לפני שערי הגיטו צנחו תררי רחיטים יפים, מעילי פרווה, כלי לבן, שנים רבות של עבודה קשה, ומסביב רכצו החללים הראשונים, קורבנות הכניסה לגיטו.

כך חזרנו לימי הביניים החשוכים, חיים בגיטו. מעל הגיטו ניתלו רעב, עוני וסבל. יום-יום גורשו העירה אלפי יהודים לעבודות המפרכות ביותר וללא כל תמורה אחר יום עבודה ארוך. בחורם הביתה די היה למצוא בתרמילו של יהודי פרנסת-לחם והוא שילם על כך בחייו. לא עבר יום ללא קורבנות, רצח, מניפות, התאבדויות. הגרמנים השיגו את מטרתם, פרוצות ונפשיות שברו את היהודים, השתלטו עליהם לגמרי. לקחו מהם את הרכוש ואת כוח החשיבות. האפאטיה, העייפות, חוסר-התקווה שהשתלטו על היהודים הקלו על הגרמנים את מלאכתם, את ההשמדה.

המצב החמיר מיום ליום. על אף כל האסונות אוכלוסיית הגיטו גדלה, מכיוון שיהודי העיירות בסביבה שולחו אליו. מחלקת השיכון פעלה יום ולילה והתוצאות היו אפסיות. במקרה הטוב ביותר קיבלו היהודים 2 מטר, כולל מטבח, חדרי-שירות ומסדרון.

וגם, בעולם זה עברה על בתי אילנה שנת חייה הראשונה. הנכון הוא, כי לא היה עלי לעבוד, היות והיתה לי תינוקת, אבל הרי חייבת הייתי להתפרנס ממשהו. מבלי לדעת מה לעשות השתדלתי להשיג רשיון לצאת העירה, כביכול בתור תופרת, המקבלת עבודות תפירת הביתה. השגת רשיון כזה היתה כרוכה בהוצאה ובמזל. את הרשיון לא ניתן להשיג, אלא מהגרמנים. היהודים ויתרו על השגת רשיון כזה, רק לא להיכנס ללוע הארי. באחד הימים — למרות העצות שניתנו לי לא לעשות זאת — החלטתי לגשת למטטרה הגרמנית. הלבשתי את אילנה ולדרך — למטטרה הגרמנית. היה זה בית של גרמנים בלבד — משרדים שונים. על כל שולחן מגלביעור עבים, ומאחוריהם ישבו הרוצחים והתעסקו בלקוחותיהם. כדי פעם נשמעה צעקת יהודי מוכה. בית זה הפיל פחדו על כל העיר, ואף אחד — מבלי שיאלץ לכך — לא נדחק מרצונותיו לאורכנס פנימה.

הלכתי ואילנה בזרועותי. תמיד הביאה לי מזל ונתנה לי כטחון עצמי. פחד ללא גבול הקפ אותי בהיכנסי פנימה. חשתי פיק-ברכיים. עד עתה איני יודעת ומבינה מניין היתה לי אז החוצפת הזו לחרור לחרך מאורה זו. השאלה הראשונה שנשאלתי היתה מניין לי ילדה יפה כזו. ואילנה היתה באמת ילדה יפה מאוד. כאשר עניתי שזאת היא בתי — הסתכלו בי באי-אמון. היו מקרים, שאנשים באו לגסטאפו ובזרועותיהם ילדים שאולים, כדי להשפיע על יחס הגרמנים אליהם, שיהיה אנושי יותר. קיבלתי את הרשיון מהר. שעות הביקור בעיר בלתי מוגבלות, יכולתי לשהות בה עד הערב. ה"חייטות" שלי עסקה בהעברת חפציהם מתגוטי העירה ומהעיר חורה לגיטו — הכנסת חפצי מזון. אני לא הייתי היחידה שעסקתי בכך. השתדלתי לחזור העירה עם כספים. מצרכי-אוכל הכנסתי רק בשביל צורך עצמי.

י"ר היודנראט היה בראוור. היה מורה בגימנסיה העברית בגורדנה. אדם צנוע, תגון, טוב-לב. עמד בראש הציבור היהודי בוטנים לא רגילים. היתה זאת אישיות לא רגילה. כן גם אשתו. מתוך סבל רב נשא בעול האחירות. לא מעט סבל מהתנהגות לא הולמת של יהודי. לא מעט כאב ועלבונות ספג אדם זה

בגלל מסירותו לציבור היהודי, כאשר חזרתי להתגורר אצל הבראדוורים התפרנסתי ממקצועי, אבל העירה יצאתי כבר לעתים פחות מזומנות, מפני שערכי הצטמצמו ולא גאלצתי להסתכן בליכר, יחסית לא חסר לי בגיטו שום דבר. בגיטו עבדתי גם בבית-הדרוש, „לאוארט-שוואה" — ייצור געליי-בית בשביל בתי-חולים. אמנם תמיד היו לי יכולות על הידיים, אבל למדתי להוריד אותן, מפני שעבודת זו הכניסה לי תוספת של כמה מארקים ואלה היו דרושים לי מאוד.

לאט-לאט מברתי חלק מהחפצים שהביאה לי הפולקס-דויטשה. בניגוד לאמי, שהאמינה כי הכל יסתיים מחר ועוד נכוננו לנו ימים טובים ולכן לא מכרה מהפצי הבית ולא כלום ובינתיים סבלו הרפת רעב — הלכתי אני בדרך אחרת. אצלה — הכל מוכרת היה להיות כפי שהיה ובינתיים לא היה מה להכניס לפה. רבות התזכחנו בינינו באותו גרש, אבל קשה לשכנע אנשים מבוגרים. הבינותי, שעם בוא חשעה ויהיה עלי לברוח, חייבת אני להיות בעלת טיטר פירי. הרי כפנר אף אחד לא יקבלני לביתו. וכך היה, אני, שכל רכשי כלל שתי מזוודות, הייתי מוכרת כל כמה שבועות חלק מהחפצים וקונה סוכר והמאה עבור הילדה ונדי פעם בפעם עזרתי גם לאמי, שידעתי שדיבורי לא ישפיעו ולא רציתי שתגיע לאפיסת כוחות. כל יום לפני צאתי לעבודה חילקתי חלב למיטפר משפחות, לקוחות הקבועים. רווחי היו ליטר חלב אחד עבורי וליטר אחד לאמי. פעלתנותי תחת ללא גבול. לא משפחת אחת התפעלה כמה קשה אני עובדת, אבל הייתי כבן-אדם.

קרו לי שתי תקריות שכמעט ועלו לי בחיי. פעם יצאתי העירה וידי חבושה ותלויה על מתלה. מוכן מאליו, ידי לא הייתה שבורה, אלא מתחת לתחבושת היו שעונים יקרי-ערך, ואת לי הפסם הראשונה לצאתי כך העירה. והנה הפעם מצוד. עצרו מיטפר יהודים, שאמרו להכניס כמה תפוחי-אדמה לגיטו. מסודרים בשורה תולכו אותם לגסטאפו ברחוב חובר. כשעברתי ברחוב שמעתי קוראים לי וכבר אני נמצאת בשורה יחד עם כל העצירים, הדרך לגסטאפו היתה עוד די רחוקה ואנו צעדנו בסך זמן רב למדי. ברחוב תבחין בי שוטר יהודי, אבל לא יכול היה לעזור לי. הוא ניגש במרוצה לשוטר פולני, אחד מאלה שעזרו ליהודים, שלצערי איני זוכרת את שמו. הוא קרא לי לצאת ממשרד הגסטאפו. לא הכרתיו וסחדתי מפניו, אך הוא הרגיע אותי בכמה מלים לבביות. הלכתי אחריו. הוא הרליך אותי דרך הכניסה האחורית של הבית הזה והכניסני למרתף. שם היכיתי עד למחרת בבוקר, מפני שהשוטר צוית עלי לא לצאת החוצה. כך הציל את חיי. נפלו אז קורבנות רבים, ולאף אחד מהם לא היה אוצר כזה כפי שהיה על ידי החבושה.

תקרית שנייה: כרגיל היו נכנסים לשער הגיטו בקבוצות. אני השתדלתי להיכנס לבדי, אבל לא תמיד הצלחתי בכך. דבר זה היה תלוי בזקיף העומד אותו יום בשער. בדרך כלל, כאשר בשער עמד אחד הסאדיסטים — והיהודים כבר הכירו אותם — נתן יהודי אחד סימן אזהרה והאנשים לא נכנסו. חיכו עד חילוף המשמר. והנה אני מגיעה לשער ודווקא באותו יום לא היה אתי שום דבר מוכרח. לקני נכנסו כמה אנשים. אומנם ידעתי, שהיאגדארם העומד בשער הוא סאדיסט ומכה לפעמים ללא כל סיבה, אבל, כאמור, הפעם לא היה אתי שום דבר מוכרח

ונכנסתי. הוא סטר לי על פני. החבטה היתה כה חזקה, עד שבתחילה לא חשתי כל כאב, אך משעברתי ברחוב הרגשתי שמשוהו נזול לי מהפה. בחבטה אחת הוא שבר לי שתי שיניים. פני התנפחו. ימים אחדים נאלצתי לשכב חולה וכל גופי כואב.

האלינקה גדלה. היתה כבר בת 6 חודשים. המחלות והמגיפות בגיטו התפשטו. גיטתי ואחותה רחליקה חלו בטיפוס. היה הכרח להוציא את הילדים ולהצילם. לא היתה זו בעיה קלה. בילדים טיפלה גברת סטרוילצקה ולי לא נשאר אלא לדאוג לחולים. שהיתי אצלם 3 שבועות. פחדתי ללכת הביתה מפן אדביק את מישהו. את האלינקה נוסרתי לאמי. חדרם היה סגור ומסוגר, גם בכדי שאיש לא ידע מהו המחלה. כל יום היטאתי את החדר, שתיתי כוהל לשם היטוי וידי רחצתי בכוהל.

המחלה הזאת עלתה לנו בהרבה תשישים, אבל הנשים ניצלו. היה הכרח לתוון אותן כראוי ולכן הייתי נושאת כל הימים קדרות אוכל, טבישת אמי, בכדי לפטם אותן במידת האפשר.

בסתיו, כאשר הגיעה האלינקה ל־9 חודשים בערך, ראיתי והנה אין לי במה להלבישת. לא היו לי בשבילה בגדים חמים, וזה תביך אותי. החלטתי לקחת את חלוקי האחרון, שחשבתי למכרו במחיר ניכר, ולתפור ממנו כמה שמלות בשביל הילדה. מכיוון שהחלוק היה ארוך ורחב, ניתן היה לתפור ממנו כמה וכמה פריטי לבוש. הלכתי אל מכרה, שהתמצאה קצת בתפירה, וזו גזרה שלוש שמלות יפות. אחר שהייתי מסיימת את עבודתי הייתי הולכת אל המכרה כדי לתפור את השמלות. אין לתאר את שביעות־רצוני, כשהלכתי הביתה ובידי שלוש שמלות כה יפות בשביל ילדתי שלי. לפי חישובי היו אלה בגדים לכל החורף.

בפינת הרחוב, לא רחוק מבית אמי, עמדה אשה — שלד של אדם — ובורעותיה ילד בערך בגילה של ילדתי — שלד שני — לבושי קרעים. הודעוועתי. זה היה כבר לפנות ערב. האשה לא ביקשה ממני נדבה, שהייתי בוודאי נותנת לה, אלא כאילו ידעה שבצורך שבידי ישנם בגדי־ילד, פנתה: אנא, תנו לי משהו... קר לילד... לבושת קרעים... בראותי לפני אשה זו עם הילד ומצבם האיום, כמעט עירומים ויחפים ואני בכל־זאת מלובשת פחות או יותר בבגדים חמים ויחסית גם שבעה, לא חשבתי הרבה. אני בוודאי אדע להסתדר טוב יותר ממנה — עבר הרחוק במוחי. מיד נסרתי לה שתי שמלות ולי נשארה אחת. כשהגעתי הביתה סיפרתי את כל אשר קרה ועל שום־מה יצאו דברי מגומגמים. אבל סיפורתי את האמת. עד היום הות איני מתחרטת ואיני מצטערת על מעשה זה.

ב־1 בספטמבר החליטו הגרמנים לסגור את הגיטו ולחסלו. משנודע לי על כך באתי במרדצה אל אמי להתייעץ איתה מה לעשות ולהיודע מה אומרים הם לעשות. אמי כבר ידעה על כך ואמרה לי בכנות: את צעירה ויש לך ילדה. את חייבת להציל את עצמך. אנחנו נלך עם כל היהודים... פרצתי בבכי מר. החלטתי לברוח מתגיסו — דבר כמעט בלתי־אפשרי. למרות חוסר כל כתובת, אליה אוכל לפנות, רציתי לעבור לצד הארי. זחלתי מבעד לחוטי התייל לכיוון ירוזיקי ובתחזיקי

על נבי את האלינקה החלקתי מלמעלה לתוך ההורודניטשאנקת בקירבת מקום, ליד הגשרון, עמדו חיילים גרמניים ובחיוך שאלו אותי לאן בכוונתי ללכת. לא הית לי תרבה לספר. הם הוליכו אותי בחזרה לגיטו ובכדי שלא יהיו לי צרות, לא הוליכו אותי דרך השער הראשי.

הגרמנים דרשו מאת היודגראט רשימת כל היהודים. לפי רשימה זו נערכו הרשימות הראשונות של הגירויים הראשונים. הרשימות נערכו לפי רובעי המגורים והיהודים התרצצו מבוהלים מרובע לרובע, ברצותם לחמוק מהסלקציה ועליידי כך מהגירוש. החלו לבנות בונקרים. כל מקום, כל פינה, שגראו כנותנים אפשרות כלשהי להצלה — נוצלו לצורך זה. הבונקרים הם שעזרו לי.

למרות המאמצים הרבים שהיהודים השקיעו בבניית הבונקרים והמחבואים, הצליחו הגרמנים להוציא את תאגשים מן החורים שנחבאו בהם ושלחום לטרבלניקי. על מועד עריכת הסלקציה ידעו בגיטו כמעט מהבוקר. בבוקר אחד נודע לי, שברשימת ישנו הרחוב בו אני מתגוררת. החלטתי לגשת למשפחת טרכטנברג, בכדי להבטיח לי מקום, היות ושם היה בונקר גדול. את גברת טרכטנברג היכרתי כאחת מידידותיה של אמי. כאשר היא ראתה אותי עם הילדה (האלינקה היתה אז מעל שנה), אמרה לי בכאב גדול, שהיא מוכנה לקבל אותי, אבל רק לבדי, בלי הילדה. זו תעמיד בסכנה את חיי כולם. אני תבנתי זאת מיד. הצטערתי על אשה מבוגרת זו. הרגעתי אותה ואמרתי שאני מבינה אותה, ובלפי החלטתי שמהיום וחלאת שוב לא אפנה לאף אחד, אלא בכוחות עצמי וביזומתי שלי אשתדל להסתדר. המצב החמיר מיום ליום. מחשבה אחת ניקרה במוחי ולא נתנה לי מנוח: כיצד להינצל, ולא ללכת כצאן לשבח... זאת היתה שבועתי הקדושה.

בשבת בערב נערכה אקציה גדולה. הייתי אצל אמי, היות וידעתי שזוהי היום האחרון שאני רואה אותה. אמי התכוננה. אף היא ידעה שהפעם הם הולכים לאקציה. ארוה כמה חפצים, כסף במטבעות זהב, תכשיטים וחפצים שונים. קיוותה שעם רכוש זה אולי יצלה בידה להינצל. היתה לי הרגשה איומה לראות כל זאת. אולם הנרע ביותר היה כאשר אמי הכניסה לאחת הקופסאות כמה סיכות, מחטים, חוטי תפירה, כפתורים — במקרה הצורך, הכל חייב להיות במקומו. אני זוכרת שאו פרצתי בבכי מר, מפני שידעתי כי אמונתה להישאר בחיים היא חסרת כל תקווה.

באותו ערב הוציאו מבית זה את כל תאגשים ואני עם האלינקה — שהורקתי לה סם הרדמה, שפעולתו הושבה לי 4 שעות — שכבנו בין שתי מיטות. כך הצלחתי לא ללכת יחד אתם. כאשר הוציאו כבר את כולם והצעקות והיללות, שהרקיעו שחקים, נדמו וברחובות השתרר שקט — רציתי לראות אם האלינקה עודנה חיה, כיוון שלא הראתה סימני חיים. בדירה היה חושך וקר כבתחילת ינואר. וחלתי אל מתחת למיטה, הוצאתי את הילדה. היא לא התעוררה. נבהלתי מאוד. חשבתי לי, כי הרגתי בסם ההרדמה. הדלקתי אור, והפכתי את הילדה כשראשה למטה. היא פתחה בבכי, ואז נשמעה יריה מהרחוב. סימן שהשגיחו באור. כמובן, שכבר לא הסתתרתי מתחת למיטה. הייתי משוכנעת שגיליתי את עצמי וכעת לא יעזור לי שום דבר. כעבור רגעים מיספר שמעתי קול נעליים צבאיות עולות במדרגות

בכיוון הדירה וכמוֹכֵן קולות שיחה. פחדתי היה כח גדול עד שלא הבחנתי שהחולכים מדברים בידידיש. לאחר נכנסו שוטרים יהודים ובידיהם פנס. אותם רגעים ספורים היו איזמים. רעדתי כולי. הייתי בטוחה שהם באו לקחת אותי ואת תילדה. כאשר נכנסו פתאום לדירה וראו אותי עם האלינקה התרחש משתן מזוהר. עינינו נפגשו ופתאום נפלנו איש בזרועות רעהו, כאילו היינו מכרים וידידים ותיקים. תדהמה, פרץ רגשות־שטחה פתאומי, הלם. כל הייהם ישמרו בלבם שוטרים אלה רגע זה. איזה אושר! נותר יהודי! ונוסף לכך: אשה עם ילד! רגע מאושר! עבר זמן רב עד שהתאוששתי. השוטרים תעלו את בתגור־הבישול. כל הלילה בילינו בספרנו זה לזה חוויות משותפות, שעברו עלינו באותו ערב.

באקציה זו — ב־18—20 בינואר — שילחו 10,000 יהודים, אני נשארת לבדי עם האלינקה בכל הדירה הגדולה. היה פחד להתגורר לבד באותה דירה ובאותו בית. אבל לא הרבה זמן נתנו לי השוטרים האלה לשהות לבד. אבל תחשוב ביותר היה: מה עושים כעת? בדירה לא חסר מזון, אבל מי יכול היה לעשות משהו? השתדלתי לא לאבד את עשתונותי. כעבור ימים יצאתי לגוֹזֶסְטֶר, כדי לאפשר לילדה לשאוף מעט אוויר צה. והנה אני רואה ברחוב אשה עוברת והיא משוחחת בפולנית עם אדם צעיר ואומרת לו: בכל מקום אליו ניכנס — הרי איננו מכירים אף אחד! לא זמן רב שקלתי בדעתי. ירדתי מהר במדרגות וניגשתי אליהם. בפולנית סיפרתי להם, שהגני לבדי בבית גדול זה. את כולם לקחו ורק אני והילדה נשארו. ביקשתים שייכנסו וגם להם יהיה טוב יותר. כמובן שהסכימו. אלה היו אשת ד"ר בלומשטיין ובנה המבוגר.

גב' בלומשטיין הייתה אשה נאה מאוד, אמיצת־לב וידעה לחשב הכל. הם סיפרו שהם באים מהגטו השני וכי ד"ר בלומשטיין יש לו רשיון־עבודה בבית החולים, בגלל היותו חירורג גודע. כמוֹכֵן יש להם בן צעיר, בן 12. אפרו שיכואו מאוחר יותר. הגיע ד"ר בלומשטיין, שהציע לי לצאת מהגטו ולסדר עבורי עניינים שונים. התברר שהיה לו ידיד קאתוליק, ד"ר דוכה, שפעם הבטיח לו, שאם ייקלע למצב קשה, יודיע בפתק לגנן שלו וזה כבר ידע לסדר אותם.

באותו ערב התלבשתי ב"שיקסה" ויצאתי מהגטו. השוטרים עזרו לי. הם הכירו יפה משפחה זו. את הערותי חיסצנתי ימים אחדים לפני־כן. גב' בראוור עזרה לי בכך, כי לא היה לי כל מושג כיצד לעשות זאת. יצאתי ותללתי הצחוב בכיס. אי־אפשר היה להכיר עלי, שאני יהודיה. בשעה 8.30, כאשר התחלפו המשמרות בבית־החרושת לסיגריות, יצאתי מהגטו. יצאו הרבה אנשים. ירד גשם. מתחת למטריות הלכו ושוחחו ביניהם. אף אחד לא שם לב אלי.

בעוברי ברחוב מוסטוב (תגשר), ניגש אלי איש־צבא ושאל לאן אני הולכת. תשובתי היתה: לאחי. הוא הציע לי פגישה. הוא יתכן לי כשאחזור. השתדלתי לשמור על קור־רוחי. אסור היה לי לרוץ, פן יחשוד בי. הלכתי בצעדים מדודים. נכנסתי — השתדלתי לא להסב את ראשי — לאיזה בית וממנו עברתי לבית אחר. כך הלכתי כבר־דרך ואז הגעתי לסוּוֹק, גננו של ד"ר דוכה.

מיד עם היכנסי ועד טרם הספקתי לברך ערב־טוב, תוליד אותי סוּוֹק לחדר שני ושם אמר לי: הגברת היא יהודיה. האם יש לך איזה שהוא פתק? שאלתי

מניין הוא הכיר בי. והוא: אומנם הגברת נראית כפולנית, אבל הפחד... הפחד... את הפחד בעיניים לא ניתן להסתיר. הוא חשש מבני, שידע כי משהו עומד לבוא אליו. פעם התבטא בנו: „אם יבואו אלינו יהודים — מיד אודיע למשטרה. אין לי כל רצון להצילם“. הנער הזה היה בסך-הכל בן 15... מסרתי לו את הפתק. השיחה בינינו התנהלה בעליית-הגג, בה תלו כבסים לייבוש, מפני שחשש שמא יתוור בנו. ישבנו על הריצפה, הרוח טילטלה את ראשינו ואנו הולפנו מלים. הסברתי לו כי אף שבאתי בשליחות משפחת בלומשטיין, הרי לי עצמי יש ילדה קטנה ואף אני עצמי רוצה לחיות. אשר לילדה — הבטיח לסדר משהו, אבל בנוגע אלי — הרי הוא קיבל הוראה לקחת את משפחת בלומשטיין בלבד, ולא עוד, והוא אינו יכול לעזור לי. לא היה לי מה לאבד, אמרתי לו שלפניו שתי אפשרויות: להרגי במקום, או לקחת אותי בידך עם משפחת בלומשטיין. גם מצבו של סווק לא היה קל. לא תינתן לו אפשרות להתקשר עם ד"ר דוכה. הסרתק היה גדול מדי. בדרך-כלל הוא היה גוי הגון, משראה כי הסתבך, וכי אני יכולה להסגיר — הביא לי בבוקר לחם וקודל-חזיר וקצת סמוגון (י"ש תוצרת בית), ואלוהים יעזור והרופא לא יכעם. היתה לו דודנית שלא היו לה ילדים. לפי החוק חייבת היתה לעבוד אצל הגרמנים, וזאת אף-אחד לא רצה. פעם אמרה לו, שהיא תהיה מוכנה לקחת אליה ילדה יהודיה, צעירונת, שתגן עליה מפני עבודת-הכפייה. בעלה לא ידע. סווק ניגש אל הדודנית ונדבר איתה שביום השני ב-8.30 בערב, בעת שהראדיו משדר את התדירות בפולנית, הוא יקיש על הדלת, יטיל את הילדה ויסתלק, מפני שהתגורר אצלה גרמני אחד וגם מפני שחששה מבעלה. ישבתי שם עד שבע בבוקר ואחרי-כן חזרתי לגיסו, משום שיכולתי להיכנס אליו רק בשעה שהפועלים יוצאים מסנו. (יש לציין, שמעט מאוד יהודים יצאו אז לעבודה, כי הרי אלה ימדי האחרונים של הגיטו). עד היום איני יכולה להסביר לעצמי כיצד הצלחתי להיכנס בחזרה מבלי שיפצרו אותי, כי הייתי האשה היחידה כשמסביבי כולם גברים בלבד. אומנם ענדתי את הטלאי, אך רק נס הצילני.

באתי הביתה וסיפרתי הכל. בערב היה עלי לצאת את הגיטו יחד עם הילדה. הזרקתי לה סס-תדירות ובעות השוטרים היהודים יצאתי. אלה הקלו עלי את הדרך, הסבירו לי לאן וכיצד עלי ללכת. באתי ישר לעליית-הגג. סווק פחד משהותי אפילו מתחת לגג. היה עלי לעבור רק למחרת, כאשר גברת בלומשטיין ובנה כבר היוו. סווק העמיד אותי בפשפש הפתוח. ישבתי על ערימת כבול. היה לי קר מאוד. הילדה בכתה מר. גאלצתי לסתום פיה בכוח. לא היה לי כנה, עלי-כן תקעתי ללפית את הסד. היא היתה כבר מבוגרת מדי ופצעה אותי. אז תבינותי כיצד אמהות האוהבות את ילדיהן חנקו אותם בנו ידיתן.

הלילה היה כה ארוך. נורא. לא ראיתי את קיצו. גם הפעם איני מבינה, כיצד יצאנו חיות משם. עד הערב חיינו בעליית-הגג. לפנות ערב הגיעה גבי בלומשטיין עם בנה והיה עלי להכין את הילדה להעברה. סווק נתן לי שמיכה אפורה. עשיתי בה — ללא הסצים מיוחדים — את תאלינקת. על צווארתי תליתי פתק: שמי כך וכך, נולדתי ב-28 בעשירי. אנשים טובים, הצילו אותי... ייתר על כך איני יכולה לכתוב. אני משאירה זאת לדמיונו של הקורא...

הייתי חזקה. חשבתי שאתגבר ואצליח לעשות את המעשה, אבל ברנע האחרון, משהגיעה השעה 8.30 והיה עלי להשכיב את הילדה על מפתן הבית — עלה בי גוש אפל, כבד, בגרון. חשתי מחנק, לא יכולתי לעשות זאת. ראתי זאת בנה של גבי בלומשטיין, חטף את הילדה והלך להשליכה. אני נשארת למעלה.

עוד באותו לילה יצאנו לכפר, שם היה מוכן מקום מקלט עבורנו. הגבי בלומשטיין שכבה בעגלה, על מצעים. אני בסינור לבן, משפחה וסימן הצלביהאדום עלתה לראשי. כאילו מסייעת אני חולה אנרשה. הבן קצת נסע בעגלה וקצת רץ לידה. העגלון היה סווקו. הדרכים היו גדות צבא. היו שעות שנאלצנו לעמוד עד שאפשר יהיה לעבור. אף איש לא שם לב אלינו. בשעה מוקדמת הגענו לאותה משפחת איכרים. היתה זאת משפחה ללא ילדים. הבעל רתק למיטתו, משותק. היתה לאשה אחת ללא בעל ולה בת בת 16 שהתחנכה אצלם.

איכרה זאת לא ידעה קרוא וכתוב, אנאלפאביתית מוחלטת, אבל שכל ואינטליגנציה היה עלינו ללמוד אצלה. ככל שהיכרנו אותה יותר, כן גדל ערכה בצינינו. היא היתה אשה לא רגילה. ההתמצאות שלה, תפיסתה המהירה, כשרונה למצוא פתרונות ולתחלץ ממצבים שונים, עוררו את התפעלותנו. קראנו לה: עקרת הבית. היה לה אף, אתו לא דיברה. תמיד רבו ביניהם.

ביתה עמד מן הצד, בודד, ומסביבו שדות מעובדים. זה היה מולנו. אחרת אי אפשר היה להסתתר אצלה. הם היו כה עניים, שאפילו לאכול לא תמיד היה להם. ד"ר דוכה כילכל אותם. כמדין הוא היה רופא ביתם.

בערב הראשון לבואנו לא היה מקום לתנועה כלשהי. ונוסף לכך, באו אליהם אורחים. בדירה היו חדר אחד ומטבח ובו ארון. כל עוד היו האורחים בבית, עמדנו מאחורי הארון. בינתיים הצחיק משהו את בלומשטיין הצעיר. אמו התעצבנה. התעצבנותה הגדילה את צחוקו. איני יודעת מה קרה לי אז. נדבקתי מהנער ואף אני פרצתי בצחוק. זוכרת אני שהשתדלתי להפסיק לצחוק, כי זה עלול היה להביט עלינו אסון. עבר זמן ממושך עד שהצלחנו להירגע. בודאי, היתה זאת אצלי התפרקות עצבים, שבאה לי כתגובה על המתרחש הגופני בת חיינו.

ביום השלישי הגיעו ד"ר בלומשטיין ואמו בנו המבוגר, מולק, שלמד רפואה בצרפת. אתם באו עורך דין צעיר בשם ויסטניצקי ואשתו שפגשו כם בדרך ולא יכלו להיפטר מהם. עורך דין זה לא היה אדם נעים, וגם הציק לאשתו התמימה. יחד חיינו 7 נפשות, והיה עלינו לכנות מקלט. זה לא היה קל. במטבח היה בניין תנור גדול, מאלת שכונו תנורים רוסיים. מתחת לתנור זה חפרנו מתילת, שהכניסה אליה היתה מהמטבח.

בינתיים נודע לי מה שהתרחש עם האלינקה. אליצ'ק השכיב את הילדה על סף הבית, דפק בדלת והסתלק. האשה, בעלת הבית, כבר היתה מוכנה. אנשי הבית ניגשו לדלת. מצאו את הילדה. האלינקה בכתה. היא היתה אז בת שנה ו-4 חודשים. מפחדים וגדהמים הכניסו אותה לדירה. הגרמני שהתגורר אצלם היה אדם מבוגר, נהג ולא איש צבא. הוא הראשון שפתח ואמר: אני אדאג

לתינוקות ולחינוכה. השארתי שם 3 ילדים ואיני יודע מה אתם. וכך אומנם היה. כאשר היה חוזר מעבודתו, היה לוקח אותה לחדרו, מבלה איתו, משחק איתו, עד לכתה לישון. כך נמשך הדבר כחודש ימים, עד שהעבירו אותו למקום אחר והאליגקה נשארה אצל אותם אנשים. שבדרך-כלל התייחסו אליה לא-רע. בעלה של האשה היה בונה תנורים, אדם הגון. אהב את הילדה, אם-כי לא ידע שאשתו היא-היא שאירגנה את כל העניין. היא היתה שונת. היא עשתה זאת מטעמים אגואיסטיים — בכדי לא ללכת לעבודת-כפייה. הם לקחו את הילדה לכנסיה, הטבילו אותה והוסיפו לה שם: מריה.

החיים בבונקר היו קשים מאוד. היו ימים שניתן היה לשבת בסטבה. בחדרון ובסטבה ישבנו במשמרות ליד החלון, כדי לעקוב אם משהו הולך ומתקרב אל הבית. לא היה בטח להסתכל, פרט מאשר בתרגול יסופה, ססגוני, שהתהלך בתוך כמו מלך.

בתחילת שילם ד"ר בלומשטיין עבור כולנו, כך שניתן היה איכשהו לחיות. ד"ר דוכה היה מגיע אלינו כל שבועיים. הוא לא היה מרוצה. יותר מדי אנשים התגוררו בבונקר. אבל הוא הסכים לנוכחותי, מכיוון שסיפרו לו שיש לי בת שהתנצרה, והוא היה משוכנע שאף אני אתנצר. ברור מאליי שקיבלתי הצעתו והתחלתי ללמוד את התפילות הנוצריות.

פעם, ביום ראשון אחד, משתגשע ד"ר דוכה, הביא אתו משהו לאכול וביקש מאתנו לכרוע ברך ולהתפלל לאם הקדושה. המבוגרים מילאו את בקשתו במלא הרצינות, אבל אנו, הצעירים, ראינו בכך קומדיה ולא יכולנו לשחק אותה. נדמה לי שדבר זה עלה לי לא במעט בריאות. הוא היה קאתולי אדוק מאוד. היה בו משהו מקודש נוצרי. ואשתו — קדושה מהלכת עלי-אדמות. אשה צעירה, חטובת פנים, פני מאדונה. המסתכל בה היה מתעלה לספירת אחרת ורחש כלפיה רגשי הוקרה עמוקים. רק פעמיים בלבד ביקרה אצלנו.

חתולת בעלת-הבית המליטה הרבה גורים. עקרת-ביתנו לא הרתה זמן רב, תפסה את הגורים הרכים והשליכה אותם החוצה. אלה ייבכו אימות. אני לא ידעתי מנחה, לא ביום ולא בלילה. היבבות הדקיקות הוציאו אותי משיווי-המשקל. היבבות היו מקרות במוחי ומרעידות את גופי. ופעם, משלא יכולתי לשאת יותר, תקפה אותי רעדה ועצבי חיסבו להתפקע, הפלטתי: כך בוכים התחלתולים, משום שאמם גטשה אותם; וכיצד בוכה ילדתי שלי שנשטתי אותה, ומו יודע מה אתה?... המחשבה הזו על האליגקה קדחה במוחי ולא נתנה לי מנוח. לא השלמתי עם המעשה שלי, אם-כי ידעתי היטב, שלא היתה לי דרך אחרת. ואם ברצוני להצילה — הרי זו הדרך היחידה. אבל, בכל-זאת... בנו המבוגר של ד"ר בלומשטיין לא יכול היה להמשיך לראות בצערי ובכאבי, יצא באחד הלילות וחיסל אותם.

תפחד העיק עלינו, לא עבר שבוע ללא פחדים. אחר כמה שבועות של שהייה בבונקר חיינו כולנו מוכי כינים ופשפששים. היה זה נגע ללא נשוא. הכינים אכלו בנו, מצצו דמנו. מיספר שעות ביום היינו עסוקים בפליית כינים. חיינו מהמרים, מי יצליח למעוך מיספר כינים רב יותר. פעם ספרנו על כותונת הטריקו של

הדוקטור 22 כינים, על השמיכות, בהן התכסינו בלילה, טיילו מחנות-מחנות כינים, פשפשים ופרעושים.

אנן, הצעירים, ישנו בבונקר ואילו ד"ר בלומשטיין עם משפחתו — במטבח. משהבתנו במשו העומד להתרחש — חושינו היו חדים מאוד — ירדנו מיד כולנו למטה. איי אפשר היה למתוח את הרגליים והיה רטוב. הקש היה ספוג לחות וצחנתו הנקה בגרון. לא פעם הייתי ישנה מתחת לשמיכה אחת עם בנו הצעיר של ד"ר בלומשטיין. הנער היה מתכווץ מקור. קיפלתי את השמיכה לשניים, כיבלתי אותו בה ובגופי סוככתי עליו מפני הקור. לא פעם היתה בי ההרגשה שזהו בני שלי. אחבתיו עד לשנעון והיחס היה הדדי.

באחד הערבים שמעתי את ד"ר בלומשטיין אומר: מחר יום הבר-מצות של אליצ'ק. עלה בי הרצון לעשות משהו, משהו שיציין יום זה. משהו חגיגי, ואולי... אולי אמו לא תסבול בלי-כך. פניתי עלי-כן לעקרת-חבית, או כפי שקראנו לה, גוספוסיה, וסיפרתי לה במה העניין. זו אף פעם לא סירבה לי. לקחה ד פרוטות לחם, כמה חתיכות דקיקות של בצל ושום, הוסיפה כ-50 גרם נקניק ונתנה לי. אני עשיתי כריכים. וכך, כשצלחת ערוכה גאה ביד, ירדתי למטה. מיד ראיתי שעשיתי משהו. הצטערתי עלי-כך. גבי בלומשטיין פרצה בבכי ממושך. לא יכלה להירגע. עצבות ירדה על כולנו. במקום שמחה — דמעות. אבל את הכריכים אכלנו.

הגוספוסיה שלנו — היו לה הרבה בנדים משל יהודים. רצתה להתאימם למידותיה ולטעמיה. אני קיבלתי על עצמי לעשות זאת. פשטתי את חולצתי, פרסתי אותה וחפרתי ממנה דגם של שמלה. בגלל היעדר מכונת-תפירה, תפרתי את השמלה ביד. בשביל ה, גוספוסיה" בהייתי תופרת סוג א'. היא היתה מרוצה מעבודתי. בפעם הראשונה בחייה היתה לכוושה לפי ה, אופנה". לכן אהבה אותי ומדי פעם היתה תומכת לידי משהו לאכול ועלי היה להסחיר ממנה, שסתנות אלו אני מחלקת ליחר האנשים.

אל ה, גוספוסיה" הגענו בסברואר, והנה חלפו כבר החורף וגם הקיץ. הגיע כבר חורף שני ועדיין אין לראות את קץ המלחמה ואת קץ הייסורים.

עברו תשעה חודשים, כשמשפחת בלומשטיין קיבלה פתק מאדון אחד, בראודה, הנמצא לא רחוק מאתנו והוא נפוח מקור. הוא מבקש שניקה אותו אלינו ונצילו. כינינו התלקחו ויכוחים. אני את אדון בראודה לא היכרתי. אבל ד"ר בלומשטיין הכירו היטב. היה מר שחיש שמא נאלץ להתחלק בפרוסת-הלחם שלנו. הבעתי את דעתי החיובית. טענתי: „עבורי הוא יהודי, ויש להצילו. מה שיהיה אתנו יהיה גם אתו. אין להפקיר אדם יהודי. גם בלעדיו צר המקום. נצטופף קצת יותר וזהו זה". הצבענו, התכרעה נפלה. עוד באותו ערב, הלל הגיע אלינו.

באותו ערב ישנתי, איני זוכרת מאיזו סיבה, במטבח. היה חושך, והנה נכנס אדם, מגודל-זקן, שפם ארוך. נראה היה כנוי זקן. התיישב בפינה, שכבתי על הריצפה. שתקנו. בבוקר התחילו הסיפורים. כל אשר עבר עליה. כיצד קפץ מהרכבת

הדוהרות ואת שקרה אחר־כך. מי נותר בחיים. את מי פגש בדרכו, וכר, וכר. אני לא השתתפתי בשיחת. את האנשים עלי־אודותם דיברו לא היכרתי ובדרך־כלל הייתי שקועה במחשבותי. כעבור ימים מספר שיניתי את דעתי. ראיתי לפני גבר בלונדי, תסיר, נאה. איני יודעת כיצד קרה הדבר, על שום מה פתחתי פתאום — אולי בפעם הראשונה — בפיוס חרישי של „תחוקה“. אף־אחד לא שם לב לכך, פרט להלל. מפתע פנה אלי בפעם הראשונה: וזי מניין לך, גבירתי, נעימה זו? עניתי, שזהו ההימנון של התנועה בה אני חברה, „השומר הצעיר“, וכעת הופתעתי אני, הוא אומר, שהוא חבר באותה תנועה. כך מצאנו שפה משותפת.

ה„גוספוסיה“ התאבחה בהלל ממבט ראשון, ומשהבחינה שמשהו תולך וגרם בינינו — לא מצא הדבר הן בעיניה. היתה נתקפת זעם. ופעם לא יכלה לשאת יותר והטילה בי סמרטוט מהרצפה. ד"ר בלומשטיין התרחק בה, שאל לה לחזור על התנהגות זו: „זאת היא לך הפעם האחרונה!“ אומנם היא לא חזרה על מעשה זה, אבל בינינו צמחה ועלתה כבר חומה בלתי־נראית.

המצב החמיר מיום ליום. החיים נעשו קשים יותר ויותר. איש לא האמין בעצמו כי הוא יצליח לעבור כל זאת. העיתונים, אומנם, הפיחו תקוות, אבל האדם חי רק עם הרגע הנוכחי. אינו חושב על העתיד. חוסר המזון הציק לנו מאוד. ד"ר בלומשטיין כבר הוציא כל מה שהיה לו. בבוקר אכלנו תבשיל אטריות מקומה שחור, מבושיל במים ללא מלח. כולם, מלבדי, אכלו אותו. אומנם ידעתי כי עלי לאכול — אבל לא יכולתי לבלוע תבשיל זה. כך איבדתי את בריאותי. עלי להרגיש שבגישו הייתי בריאה וחזקה. היו לי 12 תלוישים לבשר, מכיוון שיחודים חרדים לא רצו לאכול. בשביל אדם אחד היה די והותר. זה היה בשר סוסי. בתחילה לא ידעתי מה לעשות בו וכמעט לא טעמתי ממנו. אחר־כך לימדו אותי לסגן קציצות מטונ. במקום ביצים מוסיפים תפוחי־אדמה ותרבה בצל. טעמו היה לגמרי לא רע. כשלוש פעמים ביום הייתי אוכלת קציצות אלו. קבעתי, שיש לי כוחות — מוס. בבונקר — לעומת זאת — לא היו, לא מזון ולא אוריר. מעט הדם שעוד זרם בנו — הכינים סצצו אותו. לכן נראינו כפי שנראינו.

פעם הגיעה אלינו הידיעה, שהגרמנים, בליווי כלבי־גישוש, הולכים ממקום למקום, מרחיחים ומחפשים פולנים צעירים שאינם יוצאים לעבודה. אימה ירדה עלינו. לבונקר שלנו הצטרפה בתה המאומצת של ה„גוספוסיה“, הסתגרנו בפנים הבונקר, דחק, צפיפות. חוסר־אוויר. גר איראפטר היה להדליק. לא היה מה לנשום. ה„גוספוסיה“ שלנו שיטטה בכפר, להיחדע מהו המצב. בנו — מת תכל. ישבנו מאובנים, ללא הגה. נשמנו בכבדות. נאלמנו מרוב פחד. היינו בטוחים כי תגיע קצנו. התברר, שאכן הגרמנים מהלכים בסביבה ואחם הכלבים, והנה, הגיעו לחוות שלנו. אבל משקרבנו לבית, הגיף אחד מהם את ידו בתנועת זלזול: אך... לא כדאי לגשת... — וחזרו כלפומת שבאו. תנועת־יד זו הצילה אותנו. אז הגיעה ה„גוספוסיה“ והודיעה שהם הסתלקו כבר. התברר שאיננו מסוגלים לקום ממקומנו. רגלינו התאבנו. אותי הוציאו כסחבה ממורטטת וזמן רב עבדו עלי, עד שתורתי להכרה.

באותו חורף, בבוקר נאה אחד, מקבלת ה"גוספוסיה" ידיעה, שאחיה עומד לבקרה למחרת. ברצונו להתפייס, לנו לא היתה ברירה, אלא ללכת לפנות בוקר, בעוד חישך, ולהסתתר מתחת לקש. שכבנו שם מיספר שעות והנה באה במרוצה בערתנו הצעירה אל ה"גוספוסיה" ומדיעה לה שגרמנים קרבים, הם מחפשים תבראה וקש, שהאיכרים לא מסרו להם. הם לוקחים אתם כל אשר מוצאים. ה"גוספוסיה" לא איבדה את עשתונותיה, אלא פתחה מיד בצעקות על אחיה, ופשוט גירשה אותו מן הבית. לנו נתנה סימן שעלינו לחזור מיד אל הבונקר, כי עוד מעט יופיעו גרמנים. היתה זאת שעת צהריים, יום חורף, כפורי, יבש, בהיר. הראות היתה נפלאה. אבל, כיצד חומקים 8 אנשים מבוגרים כברת-דרך זו, מבלי להתגלות? לא היתה ברירה. מתחת לקש אי אפשר היה להישאר. והנה, משרק זחלנו מתחת לקש וצעדנו צעדים ראשונים — התחולל גס. התחיל יורד שלג, פתיתים גדולים. ערפל הכהה את הראות. אי אפשר היה לראות את האנשים החלשים. ומשיירדנו לבונקר — הפסיק השלג לרדת. ידעת אני, כי כל זה מצלצל כאגדה. כנראה, אם נגזר עליך לחיות — הרי מתרחשים גם נסים!

איני כותבת אפילו את החלק העשירי מהחוויות שעברו עלינו ימים-יום. משתדלת אני להימנע מהתרגשות-יותר. גם כך לא קל לי לשאת בזכרונות. מדי פעם אני נאלצת להפסיק. תמונות, דמויות, מרצדות לנגד עיני, הוועה חוזרת וחונקת. הזכרונות מעיקים בכל אימתם ואינני מסוגלת להמשיך...

הידיעות בעיתונים מעודדות אותנו. ד"ר בלומשטיין משרטט מפות ומתווכח עם בנו הצעיר על מקומה של החוויה. היכן היא כעת, לאן היא וזה ולאן היא תנוע וכדומה... הבן הצעיר, אותו ואטוט, היה ילד לא-רגיל. מוכשר מאוד. האינטליגנציה שלו עברה בהרכבה את זו של אנשים מבוגרים ומשכילים. וביחד עם זה היה חמים. הרי בכל זאת היה עדיין ילד. כיום הוא פרופסור לכימיה בבוסטון. נדמה לי שהוא נולד להיות פרופסור. תמיד היה מרחף בעננים. היה מפורז. האב, ד"ר בלומשטיין, היה חירורג נודע בכל הסביבה. אף הוא היה פרופסור מפורז. היו דומים זה לזה, הן בתווי-פניהם והן באופיים. טובי-לב וישרים. לעומת זאת, הבן הבכור היה דומה לאמו, הן בתווי-פניו והן באופיו. הוא לא היתה אשה רעת-לב, היתה יפה. ידעת לשיר, רגשנית מאוד. אני חיתי אצלה כאחת מהמשפחה, כבת. התיידדנו מאוד-מאוד. הכירו את מצב-רוחי ואני את שלהם.

האביב התקרב ואתו התקרבה החוויה. כל ערב היונו יושבים ומקשיבים הדוברים למוזיקה היפה ביותר ששמענו אי פעם בחיינו, לרעש המטוסים הסובייטיים שבאו להפציץ צמתי-רכבות וכסיסים צבאיים שבאזורנו. מרחוק יכלנו לראות, כיצד האירו ברקטיות את המטרות ושמענו את הדי התפצצות. לבנו עלו.

קרב הקיץ. הידיעות היו טובות. אבל הנה הגיעה ה"גוספוסיה" ואמרה לנו שהיא חשה, שהאנשים בסביבה חושדים בה שהיא מסתירה אצלה יהודים. לכן לא יצאנו החוצה. אבל אני הייתי מתגנבת עם הלל מתוך הבונקר. את חיינו העמדנו בסכנה, אבל מי חשב אז על המחור? ידענו כי הקץ קרב ואנו רצינו להרוות עצמנו. אף איש לא האמין כי יישאר בחיים, אבל רצינו לזכות ולראות בסופם

המר של הגרמנים, זאת היתה תפילתי האחת, ונדמה לי שזאת היתה תפילתם של כל היהודים שנתרו בחיים: לזכות ולראות במפלגתם של הגרמנים: תכופות יצאנו בלילות, הלל היה מסביר לי היכן היא החזית, היכן נמצאים הרוסים וכו', אלה היו הרגעים היקרים ביותר בחיינו.

פעם באה ה„גוספוסיה“ וסיפרה שהרוסים הגיעו, לא האמנו, אולי... מישהו משטה בה ואולי יש כאן איזו מניעה ואולי אינה מבינה את המתרחש. אצלנו גבר המתח, כל דקה נמשכה שעות והנה נכנסה ה„גוספוסיה“ ואתה ארבעה קצינים רוסיים, היא פותחת את המיקלט, הם אינם יכולים להיכנס, כי צר המקום, נכנסו שניים, ואמרו: באנו לשחררכם... אתם יכולים לצאת...

אתכם הסליחה, אני חייבת להפסיק כעת, קרה משהו איתנו, מחדש אני חיה את ההלם הזה, ידי רועדות, ומבלי-רצוני דמעות זולגות על פני, אין לי הכוחות לעצור בי, כולנו היינו המומים, אני לשתי עיניים, רעדתי כולי, משהו חילחל בי, עמד לפרוץ החוצה, נכנסנו למטבח, פתאום הוכיחי בסגורים, לא ראיתי מסביבי ולא כלום, והלב... והלב... לבי החיש פעימותיו, דהר כמטורף, בשקיקה גמתי את האוויר, שכבתי והדיר שם לי תחושות על הנצח, אף לרגע לא עלה בדעתי, כי אתעורר, מרחוק, כמבעד קיר, הגיעו אלי קולות עמומים, לאט-לאט רוח לי, כעת התחלתי להבין, שכולם, מלבדי ומלבד הצעירים, משוחחים ברוסית, הקצינים היו המומים, משיצאנו מן הבזוקר, הם נכנסו אלי, הסתכלו סביבם בלול הזה, שבו חיינו זמן כה רב, יצאו ושוב נכנסו, ושוב יצאו, לא האמינו, כי כך חיו 8 בני-אדם במשך שנה ותשעה חודשים, בכו, בפעם הראשונה בחייהם ראו דבר כזה, אומנם שמעו על כל אשר עבר על היהודים בזמן המלחמה, אבל לא יכלו להמחיש לעצמם זאת, כנראה, שאחד הקצינים היתה יהודי, מפני שאמר לנו: „לשנה הבאה בירושלים“, יצא, הם הביאו לנו הרבה מיצרי-מזון טובים, אבל לא יכלנו לאכלם, קרבינו הצטמקו, ד"ר בלומשטיין הזהיר כל הזמן את בניו: לא יותר מדי... לא יותר מדי... השאירו למחר...

הגויים, שהתגוררו בקירבת מקום לחווה שבה הסתתרנו, ידעו כנראה עלינו, מסני שכעבור כמה רגעים הגיעו בעגלות אל הדוקטור ופנו אליו שייסע אליהם, אל חוליהם, תרופא היה כבר בן 62, מצומק, עייף, סחוט ובכל-זאת נסע אתם, כוחותיו שבו אליו וחולים רבים החלו לבוא אל בית ה„גוספוסיה“, אליו.

החזית התקרבה, הקאטיושות שאנו יום ולילה, ללא הרף, היה עלינו לעזוב את המקום, הרוסים נתנו לנו נשק ובליווי חייל רוסי, אדמוני, שיכור, יצאנו לכיוון האיזור הרוסי, הנהג השיכור לא ידע את הדרך, הלל ראה שאנו נוסעים אל הגרמנים, הנהג לא רצה לחזור, הגענו לחילופי-דברים חריפים, סוף-סוף הגענו למחנה צבאי, אחד הקצינים הבכירים עצר אותנו, לא האמין לדברינו, וכי מקיין לנו נשק? בוודאי אנו אויבים! עצרו את הלל ואת בנו המבוגר של הדוקטור, היה פחד-מה, מה יהיה עכשיו? אבל בלילה שיחררו אותנו, שוב יצאנו לדרך, לגרודנה לא יכלנו להגיע, שכן שם עדיין היו הגרמנים, החלטנו לפנות לכיוון וילנה.

הגענו לווילנה ואני פגיתי לרופא בשם דלוגי, בבקשה שיסייע לי להיפטר מן הוולד שאני נושאת בקרבי. הרופא נעץ בי עיניים גדולות, פתוחות, הסתכל, שתק, אחר־כך אמר חרש: וכי מדוע לאבד את הילד? ... כה רבים הילדים היהודים... שניספו... הגברת הישאר בחיים... הגברת תחיה...

היינו רעבים מאוד, שוטטנו ברחובות, לא היה לנו לאן להיכנס. קראנו את הפקודות הרוסיות, המאיימות בעונש מוות על כל מי שירים יד על נרמני, והנה אנו עוברים, כמדומני בכיכר החירות, ובפינת מדרכה רחבה יושבים שבויים גרמנים רעבים ועייפים. בקצה המדרכה ישב שבו אחד קצין בכיר, דווקא אלה, המגונדרים כלי־כך, הם שהיטבו לנו, בנינו, את הצרות החמורות ביותר, אנו מתקרבים אליהם וקצין מצועצע זה נועץ בי זוג עיניים מימיות, אני אוסרת להלל: יש לי חשק להעניק לך, לפרצוף זה, מתנת־יד משובדת, מתנת־יד כזו היתה מפיגה מיד את רעבוני... איני חושבת רכות, הלל לא מספיק לעצור בעדי, וידי כבר נחתת בכל כובדה בתוך הפרצוף המרצד לפני עיני, מסירת לחי מצלצלת, כמובן שאני עצמי נפחדתי ממעשי הפתאומי ופרצתי בבכי, אבל חשתי הסלה.

מווילנה חזרנו לגרודנא, מהאלינקה לא היו כל ידיעות, היא התגוררה באחד הפרברים, בכדי להגיע לשם, היה עלינו לעבור גשר וזה היה הרס, היה כבר לפנות ערב, על שפת הנחל היתה מונחת סירה קטנה ונער קטן היה מעביר את האנשים לגדה השנייה, הנער העביר אותנו את הנחל ובמקום לרדוש מאתנו המורה כספית, שלף מכיסו מיספר סיגריות ומסרן להלל, כנראה הכיר בנו, מי אנחנו ומניין אנו באים.

באתי אל בית הגויה, בו גדלה האלינקה, רק שעות מיספר לפני־כן חזרו הביתה, האלינקה היתה חולה מאוד, רופת־היה, חסטים הופיעו על פניה, כמדי־כן חלתה בדיונטריה, רזה מאוד, ממש שלד, מבלי לחשוב הרבה לקחת אתי את האלינקה, אותו נער העבירנו בחזרה את הנחל וחזרנו הצירה, הגענו לבית־חולים, כאשר עלינו במדרגות הופיע רופא ואיתו אחות שמעמונת, נעטדתי לפנייהם והראיתי להם את הילדה, הרופא העיף עין ואמר לאחות: לתת לה כמות מסוימת של נסויב־דם, לילדה — זה לא יועיל כבר, אולי לא...

בבית־חולים נשאיתי תשעת ימים, לאט־לאט חזרה האלינקה לאיתנה, כל הומן חלתה בי עיניים גדולות, שחורות, הסתכלה... הסתכלה... בהנה אותי, בשבילה לא היה לי שם, לא אם ולא מישו אחר, כאשר אמרתי לה, שאני אמא שלה, נתנה בי את עיניה הגדולות, הפתוחות, סקרה אותי ואמרה: אמא! אני רוצה לאמא! תמיד השגיחה עלי, עיניה לא הסירה ממני, ואני תייתי צייתנית, שמעתי בקולת... אני נשכתי שפתי, שתקתי, אלא לבי פירפר בקרבי.

באותו בית־חולים פגשתי נערה יפה, יהודיה, שרצתה ללכת למנזר, היתה מבית עשיר מאוד, האמינה שרק מנזר יכול לעזור לה, אני זוכרת את שמה בלבד, רצתה לתת לי טבעת יקרת־ערך, ירושה מאמה, הריסותי עליה קולי: אין לעשות דבר שכזה! אם משהו נותר לה מהוריה, היא חייבת לשמור על זה, היא חייבת לעמוד את הטבעת ולא למסרה למישו אחר, בדרך־כלל שמעה הנערה בקולי.

לאחר־מכן ביקרה אצלנו לעתים תכופות. נדמה לי, שלמנו לא הלכה; אבל איני בטוחה בכך, מפני שגורלה לא ידוע לי.

עברו תשעה ימים והאלינקת חשה בטוב. אנחנו היינו עדיין חסרי־מגורים. היינו היהודים הראשונים שחזרו הפירה. רבים האנשים שכאשר ראו אותנו הצטלבו. גראינו דחלילים מהלכים. הגעתי למסגנה, שבתנאי חיי העכשוויים לא היה לי לקחת אלי את ילדתי החלושה. לא היטבתי עמה בכך. עלי עלי־כן להחזירה לאמה המאמצת, בכדי לשפר ולו בקצת את בריאותה הרופפת, ורק כעבור שבועות מיספר אוכל להביאה הביתה ואז לגמול להורים המאמצים ולו במשהו, עבור עורתם. הרי הם הצילו אותה ממות!

כמעט כל הצעירים הלכו לשרת בשירות־הבטחון, בכדי לנקום בגרמנים ובמשטת־פירסולה. הצעירים טענו, שאני חייבת לקחת את בתי אלי מבלי להסס. דעתי היתה אחרת. תחילת היתה אמה המאמצת מוכנה למסרה לי, אבל כנראה מישחו המריר אותה והיא לא הסכימה. היא חשבה, שאני, כבתו של בראון מבית־החרושת לדיקטים, אקבל רכוש גדול. כמו־כן גודע לה, שגם הלל מוצאו ממשפחה אמידה; והיא מצאת כעת תודמנות לסחוט מאתנו כספים. בתחילה היתה מבקרת אצלנו מדי יום והסתדרנו בינינו לגמרי לא רע. בינתיים חשתי שמשחו קרה. כאשר עברו שבועיים ואני, כבדרד־אגב, אמרתי שהנה הגיע הזמן ועלי לקחת אלי את ילדתי. המאמצת לא רצתה לשמוע על כך. גאלצתי להגיש את כל הפרשה הכאובה הזו לבית־המשפט. אזו התגוררנו אז אצל משפחת הבדו־ינסקי, שפעם היו בעלי מסעדה. גברת הבדו־ינסקי היתה אנטישמית מובהקת, אבל היתה לה נוח לשכן יהודים בביתה. היהודים התחורים היו הולכים, בדרך־כלל, לבקר בגיטו. אומנם אני התגוררתי בסמוך אליו, אבל נשבעתי שרגלי לא תדרוך שם. לא היה לי מה לחפש שם ולא היה לי מה למצוא שם. שממה... אין שם יהודים!...

בבעיות ילדים תוגשו לבית־המשפט שלוש קובלנות. לשם כך שלחו אלינו עורכת־דין, שישבה אצלנו חודש ימים, בכדי להכיר את המשפחה. היה זה המשפט הראשון על ילד מברית־המועצות, שהוגש לבית־הדין. לדיונים בבעיה זו באו כל יהודי העיר. ההתעניינות עברה כל גבול. העתונים כתבו על כך. אנשים דנו בכך ברחובות ובבתים. לבירור המשפט בבית־הדין הופיעה האם הטאמצת ואתה האלינקת, כשהיא לבושה יפה מאוד ובידה תפוח גדול אדום. הכל נראה היה מלאכותי. כי מי יכול היה אז להשיג תפוח?... הקטנה חזרה ללא הפסק: אני ליהודיה לא אלך... לא רוצה... לא אלך... המאמצת חשבה לה בוודאי, שתכסיס זה יועיל לה אבל תצלול זה פעל להפך: כל אחד חבין שהיא אילפת את הילדה וזאת היא הצגת. היא הפעילה עלינו שאנטאד ולא יכולתי לבקר את ילדתי. קרבו ימי ללדת ואני טרם קיבלתי את ילדתי. הבירור המשפטי קבע, שאני מקבלת את הילדה תמורת תשלום חודשי למשך כל ימי חיי. במשך הזמן קיבלה מאתנו חסמים יקרי־ערך, אבל כל זה לא עזר ולא כלום. היא סחטה מאתנו ככל אשר יכלה. כאשר באתי אליה בדצמבר עלימנת לקבל את האלינקת, לא היתה הקטנה בבית. החשובה היתה: נסעת לכפר. רעדתי מכעס ומפחד. היתה לי כעת דרך אחת בלבד: לפנות אל ה„ג.קו.ד.י.“ שם מצאתי ידידים, שצחקו לי. הם אמרו

לי גלויות, שלולא העקרונות שלי — היו הם כבר מזמן מקבלים את הילדה וכל העניין היה נסגר וכך, "העסק" נסחב ומתמשך... הסכמתי ונתתי להם לפעול. עלינו על כירכרה ונסענו אל הגויה. זו, משראתה את הגברתנים נכנסים וצועדים לחוד הדירה, הנמיכה את הטון ואיבדה משחצנותה. ראשית-כל קיבלה תקיעת-כף הגונה בפרצוף ומיד שאלה: היכן הילדה? הילדה היתה אצל שכנה וקרוב לבית. היא פשטה מהילדיה את בגדיה וכך מסרה לי אותה. את אשר עבר עלי אן, מה שהתרחש בלבי, לבה של אם, שכה רבות עבר עליה, ואת מה שתרחש בלבה ובמחשבת של ילדתי — אני משאירה למחשבותיו ולדמיונו של הקורא. לי אין כוח לתאר כל זאת. עדיין תמונה זו עומדת לפני עיני, רעדה תוקפת אותי... כל זה היה יותר מדי עבורי... ה, "הבכה" השאירו לרשותי משמר ונסעו להביא שמיכות חמות עבור הילדה.

סוף-סוף האלינקה היא אצלי. הבאתיה הביתה. לא יכולתי להשלים שילדתי תיראה כפי שנראתה. הלבשתי אותה חליצה חמה משלי והשכבתיה במיטה, עד שאקנה לה אי-אלה בגדים. כאשר נודע לאנשים שהאלינקה כבר בבית, הביאו לי מתנות רבות: צעצועים, חפצים יפים שונים, ואפילו סיר-לילה מחרסינת.

IN THIS ISSUE

Evidence

- **A. Weinrib**, a Jewish physician, who was head of the Jewish Hospital in the Wilna Ghetto during the war years, and knew its leaders closely, is relating the story of the hospital and, among the rest, deals with the controversial personality of the head of the Judenrat, Jacob Gens. Some of the facts in this article are published for the first time.
- **Frania Broide**, of Kibbutz Kfar Menachem, gives evidence of a mother to an infant, relating to her experience during "those years". The main part deals with the time she spent in a bunker in a village near Grodno.
- **Akiba Skidel**, of Kibbutz Kfar Blum, who served with the U.S. Army, publishes letter written to his family, while he was stationed in Berlin in the summer of 1945.

Research

- We bring herewith the preface to the diary of Adam Tcherniakov, head of the Warsaw Judenrat, now published in English. The preface was written by Professors Raoul Hilberg and Stanislaw Staron, of the University of Vermont, U.S.A.
- **Joseph Gouvrin** tries to determine whether there was a Jewish factor in the relations between Nazi Germany and the U.S.S.R. before the German invasion, in June 1941.
- **Hava Wagman-Eshkol** publishes here her research study on the Trans-Dniester Plan for the transfer of Jews, expelled (from Roumania) to this province, to Eretz Israel. She tries to examine whether there was a possibility to save lives or this was just another Nazi attempt to cheat.

Dokumentation

- The activities of the Hashomer Hatzair Movement in Poland, after World War II, is found in the legacy of **Israel Glazer**, of Kibbutz Nir-David. It was written shortly after the liquidation of the Movement in Poland.

Articles

- **Nathan Eck** comments on the concept of "Kiddush Ha-Shem" (Martyrdom) and "Kiddush He-Haim" (Sanctity of human life).
- **Pesach Schindler** offers his remarks to the discussion on "Faith after the Holocaust", which was begun with the article by A. Donat.